

Τα Spirituals ως τραγούδια της σκλαβιάς και της ελευθερίας στο ελληνικό σχολείο του 21ου αιώνα

Χρυσάνθη Ζεπάτου

Εκπαιδευτικός Μουσικής ΠΕ79.01

1ο 12/θέσιο Πειραματικό Δημοτικό Σχολείο Πανεπιστημίου Αθηνών (Μαράσλειο)
zepatos@yahoo.gr

Η παρούσα εισήγηση παρουσιάζει την έρευνα δράσης με τίτλο «Τα Spirituals ως τραγούδια της σκλαβιάς και της ελευθερίας στο ελληνικό σχολείο του 21ου αιώνα» που υλοποιήθηκε στο μάθημα της Μουσικής το 2018 στην Στ' τάξη του 1ου 12/θεσίου Πειραματικού Δημοτικού Σχολείου Πανεπιστημίου Αθηνών (Μαράσλειο). Η έρευνα δράσης, που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της κριτικής επιτελεστικής παιδαγωγικής (critical performative pedagogy), συνδέθηκε με την 21η Μαρτίου, Διεθνή Ημέρα για την εξάλειψη των φυλετικών διακρίσεων. Η έρευνα εστιάζει στον τρόπο με τον οποίο η μουσική, μέσα από την κριτική επιτελεστική παιδαγωγική της διάσταση, μπορεί: α) να ενισχύσει την κατανόηση και την εναισθητοποίηση των μαθητών σε ανθρωπιστικές αξίες σε σχέση με το αίτημα της κοινωνικής δικαιοσύνης, το σεβασμό της πολιτισμικής ετερότητας, την εμπέδωση της αλληλεγγύης και την καταπολέμηση ρατσιστικών τάσεων και προκαταλήψεων και β) να καλλιεργήσει θετικές στάσεις των μαθητών απέναντι στην αξία της μουσικής ως πολιτισμικού αγαθού στη ζωή του ανθρώπου.

Λέξεις κλειδιά: Γενικό μάθημα Μουσικής, Spirituals, Έρευνα Δράσης, Επιτελεστική κριτική παιδαγωγική, Κοινωνική δικαιοσύνη

Spirituals as songs of slavery and freedom in the Greek school of the 21st century

Chrysanthi Zepatos

Music Teacher

1st 12–Teacher Model Experimental Primary School of Athens University (Maraslio)
zepatos@yahoo.gr

The present paper aims to present an action research entitled "Spirituals as songs of slavery and freedom in the Greek school of the 21st century". This research was carried out in the subject of Music in sixth grade at the 1st 12 Level Experimental Primary School of the University of Athens (Marasleio) in 2018. The action research, was implemented in the framework of critical performative pedagogy and was associated with the International Day for the Elimination of Racial Discrimination (March 21st). The research focuses on how music, through its critical pedagogical dimension, can: a) enhance pupil's sensitization and understanding of humanistic values in relation to the demand for social justice, respect of cultural diversity, consolidation of solidarity and combat racist tendencies and prejudices, and b) cultivate pupil's positive attitudes towards the value of music as a cultural asset in everyday life.

Keywords: General Music Course, Spirituals, Action Research, Performative critical pedagogy, Social justice

Εισαγωγή

Η παρούσα εισήγηση έχει σκοπό να παρουσιάσει την έρευνα δράσης (Cohen & Manson, 1994) με τίτλο «*Ta Spirituals ως τραγούδια της σκλαβιάς και της ελευθερίας στο ελληνικό σχολείο του 21ου αιώνα*», η οποία υλοποιήθηκε το 2018 στο μάθημα της Μουσικής της Στ' τάξης του 1ου 12/θεσίου Πειραματικού Δημοτικού Σχολείου Πανεπιστημίου Αθηνών (Μαράσλειο).

Θεωρητικό πλαίσιο

Στοχοθεσία: η έρευνα - δράσης:

Η έρευνα δράσης εστιάζει στον τρόπο με τον οποίο η μουσική, μέσα από την κριτική επιτελεστική παιδαγωγική της διάσταση, μπορεί: α) να ενισχύσει την κατανόηση και την ευαισθητοποίηση των μαθητών σε ανθρωπιστικές αξίες σε σχέση με το αίτημα της κοινωνικής δικαιοσύνης, την αποδοχή και το σεβασμό της πολιτισμικής ετερότητας, την εμπέδωση της αλληλεγγύης και την καταπολέμηση ρατσιστικών τάσεων και προκαταλήψεων και β) να καλλιεργήσει θετικές στάσεις των μαθητών απέναντι στην αξία της μουσικής ως πολιτισμικού αγαθού στη ζωή του ανθρώπου.

Αφετηρία για τη διεξαγωγή της έρευνας - δράσης στάθηκε η καθιέρωση από το Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, της 21ης Μαρτίου, Παγκόσμιας Ημέρας κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας, ως ημέρας για την πραγματοποίηση αντίστοιχων εκδηλώσεων και δράσεων στα σχολεία της Πρωτοβάθμιας και της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (Υ.Α. υπ' αριθ. 42681/ΓΔ4/13-03-2015· Υ.Α. υπ' αρ. 46471/ΓΔ4/20-03-2018).

Το πλαίσιο της έρευνας δράσης: επιτελεστική κριτική παιδαγωγική

Ο David Elliott το 2007 στο 5ο Συνέδριο της Ελληνικής Ένωσης για τη Μουσική Εκπαίδευση, προτάσσει για τη μουσική εκπαίδευση, στο παγκοσμιοποιημένο της πλαίσιο, την κριτική παιδαγωγική (critical pedagogy), η οποία μπορεί να εφαρμοστεί μόνο μέσα από την ιστορική και πολιτισμική ιδιαιτερότητα του χώρου, χρόνου, τόπου και περιεχομένου. Η μουσική ειδικότερα καταπιεσμένων ομάδων και λαών εντάσσεται στο πλαίσιο αυτό, καθώς δίνει τη «δυνατότητα στους μαθητές να δημιουργήσουν, να επιτελέσουν και να κατανοήσουν μουσικές επικλήσεις για κοινωνική δικαιοσύνη» (Elliott, 2007, σελ. 20).

Ο Elliott συνεχίζει προτείνοντας την ενσωμάτωση της κριτικής ανάλυσης στην επιτελεστικότητα, για να «δημιουργήσουμε μια ειδικότερη μορφή κριτικής δέσμευσης που ονομάζεται κριτική επιτελεστική παιδαγωγική (critical performative pedagogy)» (Elliott, 2007, σελ. 20). Ο Elliott μνημονεύει τον Peter McLaren, ο οποίος δίνει μια ενσώματη ερμηνεία στην έννοια της κριτικής επιτελεστικής παιδαγωγικής και αποτέλεσε τον πρώτο θεωρητικό που αναφέρθηκε στην εν λόγω έννοια. Η επιτελεστική πρακτική, σύμφωνα με τον McLaren, διευρύνει την κριτική παιδαγωγική πέρα από την ανάλυση λόγου: στηρίζει κριτικές της εξουσίας και της πολιτικής σε βιωματικές εμπειρίες, σε συναισθήματα και ενσώματες αναμνήσεις. Η αναφορά στο «σώμα» φέρει μια ευρύτερη πολιτισμική διάσταση, με την έννοια ότι

κοινωνικοί παράγοντες σχηματοποιούν τις σωματικές μας εμπειρίες, τις εκφράσεις και τις ταυτότητές μας (McLaren, 1986).

Η μουσική προσεγγίζεται έτσι ολιστικά, μέσα από την ιστορική, κοινωνική και πολιτική της διάσταση. Σύμφωνα με τον Θεοχάρη Ράπτη (2015, σελ. 209) είναι σημαντικό να κατανοηθεί από τον μουσικοπαιδαγωγό ότι «η μουσική και η μουσική αγωγή δεν είναι πολιτικά ουδέτερες» και ότι οι «όποιες επιλογές ενέχουν και μια πολιτική διάσταση». Η ενασχόληση επομένως με την κοινωνική και πολιτική φιλοσοφία, κρίνεται ως απαραίτητο εργαλείο για μια υπεύθυνη στάση του εκπαιδευτικού. Οι εκπαιδευτικοί μουσικής, άλλωστε, σύμφωνα με τον Paul G. Woodford (2005), ως μουσικοί και ως δημοκρατικοί καθοδηγητές, οφείλουν να βοηθούν τους μαθητές να ανοίγουν τους ορίζοντές τους στον κόσμο και στην ενδεχόμενη κριτική του. Η δημόσια συζήτηση (public conversation), ως μορφή δημοκρατικής κοινωνικής πρακτικής που υπηρετεί την καλλιέργεια ενός κλίματος συμφιλίωσης και αμοιβαίου σεβασμού, μπορεί να λειτουργήσει ως «αντίδοτο» στα σύγχρονα προβλήματα του ρατσισμού, του εθνικισμού, της ρητορικής του μίσους και της υπονόμευσης της δημοκρατικής τάξης (Woodford, 2005).

Η λειτουργική αυτή διάσταση της εκπαίδευσης κρίνεται ιδιαίτερα επιτακτική σήμερα, καθώς κοινωνικοί μετασχηματισμοί στη νεωτερική κοινωνία έχουν οδηγήσει –από τη δεκαετία του 1990– στην άνοδο του ρεύματος της Άκρας Δεξιάς στην Ευρώπη και στην έξαρση της ξеноφοβίας και της εθνικιστικής ιδεολογίας (Γεωργιάδου, 2010). Τα φαινόμενα αυτά δομούνται στη βάση δύο σταδίων που προηγούνται: α) εκείνο της «γνωστικής ακαμψίας», δηλαδή την υιοθέτηση ενός κλειστού συστήματος σκέψης, (από ματαιωμένα κοινωνικά υποκείμενα) και β) εκείνο της ενεργοποίησης του «μοντέλου του λουτήρα», δηλαδή τη μετουσίωση των κλειστών κοσμοεικόνων που υπάρχουν σε ατομικό επίπεδο σε στάσεις και συμπεριφορά, μέσα από τη σύμμιξη τους με αντιλήψεις που εμφανίζονται ως αποδεκτές σε κοινωνικό-πολιτικό επίπεδο, μετατρέποντας έτσι τον εθνικισμό σε απόρριψη του Άλλου, τον αντιπλουραλισμό σε απάρνηση της πολιτικής αντιπροσώπευσης και των διαμεσολαβητικών θεσμών, κ.ά. (Γεωργιάδου, 2010).

Η παρούσα έρευνα δράσης, μέσα από την προσέγγιση των spirituals ως πολιτισμικό, κοινωνικό, ιστορικό και πολιτικό μόρφωμα, επιχειρεί –στο πλαίσιο πάντα της κριτικής επιτελεστικής παιδαγωγικής– να διευρύνει τις πνευματικές και συναισθηματικές προσλαμβάνουσες των μαθητών, καλλιεργώντας την ευαισθητοποίηση και τον προβληματισμό τους απέναντι στα ζητήματα του ρατσισμού και της εν γένει υπονόμευσης των ανθρωπιστικών αξιών, που συχνά εμφανίζονται στην εποχή μας ως αντιλήψεις αποδεκτές σε κοινωνικό-πολιτικό επίπεδο.

Το «όχημα» της έρευνας δράσης: τα spirituals ως πολιτισμικό, κοινωνικό, ιστορικό και πολιτικό μόρφωμα: το «όχημα» της έρευνας δράσης

Τα αфро-αμερικάνικα spirituals (African American spiritual), γνωστά και ως νέγκρικα spirituals (Negro Spirituals), υπήρξαν θρησκευτικά παραδοσιακά τραγούδια άμεσα συνδεδεμένα με την υποδούλωση αφρικανικών πληθυσμών στον αμερικάνικο Νότο. Άρχισαν να διαδίδονται προφορικά από περιοχή σε περιοχή του αμερικάνικου Νότου - μέσω του δουλεμπορίου - κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα ("African

American Spirituals”, n.d.). Ο παλαιότερος ιστορικά όρος “Negro Spirituals” οριζόταν σε αντιδιαστολή με τα “White Spirituals”, δηλαδή τους παραδοσιακούς ύμνους, θρησκευτικές μπαλάντες και spirituals των «Υπαίθριων Συγκεντρώσεων» (camp-meeting) που οργάνωναν ιεροκήρυκες στις Βόρειες και Νότιες Πολιτείες των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής κατά την περίοδο του κύματος θρησκευτικού προσηλυτισμού, γνωστού ως «Η Μεγάλη Αφύπνιση» (Johnson, 1931· Γρηγορίου, 1994).

Ο Du Bois, υποστηρίζει ότι τα spirituals (negro spirituals) συνιστούν το «ξεκάθαρο μήνυμα των σκλάβων στον κόσμο»: πρόκειται για τη «μουσική ενός λαού δυστυχισμένου, των παιδιών της απογοήτευσης», τραγούδια που μιλούν για το θάνατο και τον πόνο», για την «προσμονή ενός πιο αληθινού κόσμου, για καταχνιασμένες περιπλανήσεις και κρυμμένους δρόμους» (Du Bois, 1903, σελ. 116, 117). Τα τραγούδια αυτά διακρίνονται σε δύο τύπους: α) τα sorrow songs, που μιλούσαν για το παρελθόν και τις δοκιμασίες των σκλάβων και β) τα jubilees που εξέφραζαν τη χαρούμενη προσμονή μιας καλύτερης ζωής στο μέλλον (Price et al., 2011).

Τα spirituals, τραγούδια της σκλαβιάς και της ελευθερίας (Lovell, 1972, σελ. 90), συνδυάζουν δυτικές κι αφρικανικές επιδράσεις τόσο στη μουσική όσο και στους στίχους (Johnson, 1931) και συνιστούν μια πρώτη πράξη αντίστασης των σκλάβων, εκφράζοντας όχι μόνο θρησκευτικά νοήματα, αλλά και σύμβολα της ελπίδας για μια μελλοντική κατάσταση απελευθέρωσης από τη δουλεία (Γρηγορίου, 1994).

Οι σκλάβοι ενσωμάτωσαν πολλές βιβλικές ιστορίες στα spirituals δημιουργώντας πολλαπλά επίπεδα νοήματος, το περιεχόμενο των οποίων συνιστούσαν: α) μια κυριολεκτική περιγραφή, μια σύνοψη στρατηγικών φυγής προς την ελευθερία, β) μια κριτική των συνθηκών ζωής τους, γ) μια αντίσταση στην καταδυνάστευσή τους από τους λευκούς, δ) μια πηγή ελπίδας (Price et al., 2011).

Κατά τη διάρκεια του Κινήματος για τα πολιτικά δικαιώματα των μαύρων (Civil Rights Movement), τις δεκαετίες του 1950 και 1960, τα spirituals και τα gospel τραγούδια (νεότερη μορφή θρησκευτικού τραγουδιού, με έντονες επιρροές από τα spirituals) στήριξαν τις προσπάθειες των ακτιβιστών του κινήματος.

Πολλά από τα τραγούδια ελευθερίας (freedom songs) της περιόδου, όπως “Oh, Freedom!”, “Eyes on the Prize”, αποτέλεσαν προσαρμογές ή διασκευές παλαιότερων spirituals. Το τραγούδι ορόσημο του κινήματος “We shall overcome” αποτελεί συγχώνευση του gospel ύμνου I’ll overcome someday” με το spiritual “I’ll be all right” (“Songs of the African American Civil Rights Movement”, n.d.).

Τα περισσότερα τραγούδια ελευθερίας (freedom songs) ήταν συνηθισμένοι ύμνοι, gospels ή spirituals οικεία στη νότια κοινότητα των αфро-αμερικανών· οι στίχοι προσαρμόζονταν για να εκφράσουν τους πολιτικούς στόχους του κινήματος, πέρα από τις πνευματικές επιδιώξεις ενός εκκλησιάσματος. Είτε τραγουδιόντουσαν σε εκκλησίες, σε πορείες, σε καθιστικές διαμαρτυρίες ή σε φυλακές, τα freedom songs βοήθησαν στο σχηματισμό του κινήματος και στη σταθεροποίησή του σε περιόδους κρίσεων κι επέτρεψαν στους ακτιβιστές να μοιραστούν τις αντιλήψεις και τις αξίες τους σε ένα ευρύτερο εθνικό επίπεδο (Hatfield, 2014). Το ομαδικό τραγούδι και η ακρόαση των spirituals ενδυνάμωνε όσους αντιστέκονταν στο φυλετικό διαχωρισμό με κουράγιο κι ελπίδα, «ενδυναμώνοντας την αίσθηση της κοινότητας κι αναπτύσσοντας μια «κοινότητα αδελφοσύνης» (beloved community), που

ξεπερνούσε τα όρια του φύλου, της φυλής, της κοινωνικής τάξης, της ηλικίας» (Boots, 2014, σελ. 40). Κάτω από την πίεση του Κινήματος άλλωστε, εισάγονται στην εκπαίδευση στοιχεία της αфро-αμερικάνικης μουσικής παράδοσης (Mark, 1978).

Ο Martin Luther King, ιερέας των Βαπτιστών και ηθικός ηγέτης του κινήματος για τα πολιτικά δικαιώματα, θεωρούσε ότι τα freedom songs αποτελούσαν την «ψυχή του κινήματος» (King, 1964, σελ. 48) κι ενσωμάτωνε το περιεχόμενο των spirituals στις λειτουργίες και τις ομιλίες του, γνωρίζοντας ότι τα τραγούδια αυτά συνιστούσαν μαρτυρίες της ανθρωπιάς των αφρικανών προγόνων των αфро-αμερικανών (Boots, 2014).

Μεθοδολογία: η έρευνα δράσης

Η παρούσα έρευνα δράσης υλοποιήθηκε μέσα από έξι συναντήσεις (ωριαία μαθήματα) με κάθε ένα από τα δύο τμήματα της Στ' τάξης. Κρατήθηκε ημερολόγιο, όπου καταγράφονταν οι αντίστοιχες δραστηριότητες, οι απόψεις και οι προτάσεις των μαθητών, οι ιδέες για την επόμενη συνάντηση, καθώς και τα αποτελέσματα των δράσεων.

Για την αξιολόγηση και την ανατροφοδότηση του προγράμματος δημιουργήθηκε ένα πρωτότυπο ερωτηματολόγιο 12 ερωτήσεων -11 κλειστών πεντάβαθμης κλίμακας και μιας ανοικτής- που αφορούσαν την εμπειρία του προγράμματος, τη σχέση των μαθητών με τα τραγούδια καθώς και τη στάση τους σε σχέση με ζητήματα ρατσισμού και διακρίσεων. Απαντήθηκαν 43 ερωτηματολόγια κι η στατιστική επεξεργασία τους έγινε με το πρόγραμμα SPSS. Τα ερωτηματολόγια συμπληρώθηκαν ατομικά από τους μαθητές στην τάξη κι επιστράφηκαν στην ερευνήτρια.

Περιγραφή των δράσεων

α. Πρώτη δραστηριότητα

Οι μαθητές τραγούδησαν -με συνοδεία ηχοχρώματος rock organ στο αρμόνιο- το gospel *“Come and go with me to that land”* (Ακολούθησέ με σε αυτόν τον τόπο) (Guthridge & Australian Broadcasting Company, 1990). Η απλή μελωδία και οι επαναλαμβανόμενες φράσεις χαρακτηρίζουν το τραγούδι. Το νοηματικό περιεχόμενο είναι άμεσα κατανοητό με τις λέξεις “freedom”, “justice” να παρεμβάλλονται στα επαναλαμβανόμενα μοτίβα, αναδεικνύοντας έτσι μουσικά έναν ιδανικό κόσμο ελευθερίας και δικαιοσύνης. Το συγκεκριμένο τραγούδι επιλέχθηκε ως εναρκτήριο λάκτισμα για την έρευνα δράσης, καθώς πρόκειται για gospel με πολύ έντονες επιρροές από τα spirituals, το οποίο τραγουδήθηκε ως freedom song στο Κίνημα για τα πολιτικά δικαιώματα.

34 Come and Go with Me
Arranged by Lorraine Milne

1. Come and go with me to that land, Come and go with me to that land,
Come and go with me to that land, where I'm bound.

2. There'll be freedom in that land,
Lots of freedom in that land,
There'll be freedom in that land where I'm bound.
Come and go with me to that land,
Come and go with me to that land,
Come and go with me to that land where I'm bound.

3. There'll be justice in that land,
Lots of justice in that land,
There'll be justice in that land where I'm bound.
Come and go with me to that land,
Come and go with me to that land,
Come and go with me to that land where I'm bound.

4. There'll be singin' in that land,
Lots of singin' in that land,
There'll be singin' in that land where I'm bound.
Come and go with me to that land,
Come and go with me to that land,
Come and go with me to that land where I'm bound.

55

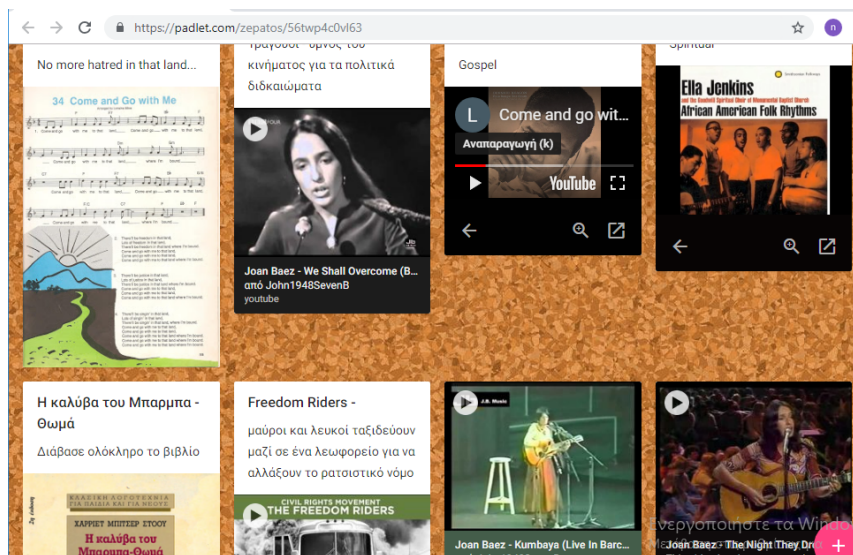
Εικόνα 1. Το gospel “Come and go with me to that land”. Arranged by Lorraine Milne, Illustrated by Bettina Guthridge (Guthridge & Australian Broadcasting Corporation, 1990, σελ. 55. Copyright 1990 Australian Broadcasting Corporation).

Ζητήθηκε έπειτα από τους μαθητές να πουν την πρώτη σκέψη που έκαναν ακούγοντας το τραγούδι, ώστε να επιτευχθεί η σύνδεση του freedom song με τις προϋπάρχουσες κοσμοεικόνες και το soundscape (Schafer, 1969) των μαθητών κι ακόμη το «μοίρασμα» των στοιχείων αυτών στο πλαίσιο της ολομέλειας της τάξης.

Ενδεικτικές απαντήσεις των μαθητών ήταν οι εξής:

- «Σαν αφρικάνικη μουσική, σαν τραγούδια που έλεγαν όταν έφερναν τους σκλάβους στην Αμερική».
- «Σαν παλιό αμερικάνικο τραγούδι».
- «Μου θυμίζει το βιβλίο *«Η καλύβα του μπάρμπα – Θωμά»*».
- «Σαν τη μουσική που τραγουδούνε στις εκκλησίες στην Αμερική, δεν τραγουδάνε μόνο, αλλά και χορεύουν και γίνεται σαν πανηγύρι».
- «Μου θυμίζει την ταινία *‘Δέκα χρόνια σκλάβος’*».
- «Την ταινία *‘Freedom Riders’* και την ταινία *‘Σχέσεις Στοργής’*».
- «Ένα βιβλίο για την πρώτη μαύρη μαθήτρια σε σχολείο λευκών στην Αμερική».
- «Τους μαύρους τους έχουν κάτι σαν υποβαθμισμένους».

Με αφετηρία τις αναφορές των παιδιών δημιουργήθηκε ψηφιοποιημένος πίνακας σε εφαρμογή padlet (<https://padlet.com/zepatos/56twp4c0v163>), όπου αναρτήθηκε το διδακτικό υλικό της έρευνας δράσης.

Εικόνα 2. Το διδακτικό υλικό της έρευνας δράσης σε εφαρμογή padlet.
Ανακτήθηκε από (<https://padlet.com/zepatos/56twp4c0vl63>)

β. Δεύτερη δραστηριότητα

Οι μαθητές:

- α) ακούν απόσπασμα δραματοποιημένης συντομευμένης αφήγησης της νουβέλας «Η καλύβα του μπάρμπα – Θωμά» (1852) της Harret Beecher Stowe.
- β) ακούν το τραγούδι “*Follow the drinking gourd*” («Ακολούθησε τη Μεγάλη Άρκτο»)
- γ) παρακολουθώντας αντίστοιχο βίντεο με εικονογραφημένη «αφήγηση» των στίχων
- δ) συζητούν για το κρυμμένο νόημα των στίχων (διαδρομή διαφυγής σκλάβων)
- ε) συζητούν για τη δουλεία, τον Υπόγειο Σιδηρόδρομο (Underground Railway) (μυστική οργάνωση φυγάδευσης σκλάβων), τον αμερικάνικο εμφύλιο πόλεμο και την κατάργηση της δουλείας το 1865 (θέματα που είχαν αναλύσει στο μάθημα Ιστορίας).

γ. Τρίτη δραστηριότητα

SOMEBODY GOT LOST IN THE STORM
Παραδοσιακό αφροαμερικάνικο

2. Poor sinner got lost in a storm,
4. Don't ever get lost in a storm,

3. Somebody got lost in a storm,
5. Somebody got lost in a storm,

Εικόνα 3. Το spiritual "Somebody got lost in a storm" (Αποστολίδου & Ζεπάτου, 2007, σελ. 92.
Copyright 2007 Παιδαγωγικό Ινστιτούτο).

Οι μαθητές:

- α) μαθαίνουν το spiritual “*Somebody got lost in a storm*” («Χάθηκε κάποιος σε μια καταιγίδα» (Αποστολίδου & Ζεπάτου, 2007, σελ. 92)
- β) τραγουδούν το spiritual αντιφωνικά χτυπώντας παλαμάκια
- γ) τραγουδούν έπειτα με τη μορφή call and response
- δ) παρακολουθούν το trailer της κινηματογραφικής ταινίας εποχής «*Δέκα χρόνια σκλάβος*» και παρατηρούν τον τρόπο εκτέλεσης του spiritual “*Roll Jordan Roll*” («*Κύλησε Ιορδάνη, κύλησε*»).

Ιδιαίτερη εντύπωση έκανε στους μαθητές η εθνογραφικού τύπου επισήμανση του εκπαιδευτικού ότι τα παλαμάκια και τα χτυπήματα των ποδιών ήταν οι μοναδικοί τρόποι ρυθμικής συνοδείας των spirituals, καθώς οι λευκοί απαγόρευαν τα κρουστά μουσικά όργανα στους σκλάβους, οι οποίοι ως απόγονοι αφρικανικών φυλών γνώριζαν τον κώδικα επικοινωνίας με μηνύματα τυμπάνων και μπορούσαν να επικοινωνούν με κοντινές φυτείες.

δ. Τέταρτη δραστηριότητα

Οι μαθητές:

- α) μαθαίνουν το spiritual “*Kumbaya*” και παρακολουθούν βίντεο εκτέλεσής του από τη Joan Baez
- β) δίνουν ερμηνείες του πιθανού νοήματος της λέξης “Kumbaya” («ελευθερία», «ειρήνη», «αλληλεγγύη», «όχι σκλαβιά», «ισότητα», «κάποια μέρα», «έλα σε μένα», κ.ά, ενδεικτικές ερμηνείες των μαθητών).
- δ) συζητούν για τον πόλεμο στο Βιετνάμ και το ζήτημα των φυλετικών διακρίσεων κατά τη δεκαετία του 1960 στην Αμερική και πως τα spirituals και τα gospels έγιναν τότε δημοφιλή μέσα από το Κίνημα για τα πολιτικά δικαιώματα
- ε) παρατηρούν φωτογραφίες της Baez και του Martin Luther King (αριστερά, οι δύο τους σε πορεία διαμαρτυρίας κατά του φυλετικού διαχωρισμού στα σχολεία· δεξιά, η Baez τραγουδά το “*We shall overcome*” λίγο πριν εκφωνήσει ο Martin Luther King το λόγο “*I have a dream...*” («*Έχω ένα όνειρο...*»)).

Εικόνα 4. Η Joan Baez τραγουδάει στην Πορεία προς την Washington (1963), από Express Newspapers/Stringer, Hulton Archive. Ανακτήθηκε από: <https://www.gettyimages.com/detail/news-photo/american-folk-singer-and-musician-joan-baez-performs-news-photo/1814929?adppopup=true>

Στο διαδίκτυο οι μαθητές παρατήρησαν -και ζήτησαν να δουν- ένα βίντεο της Joan Baez με ζωντανή εκτέλεση του τραγουδιού “The Night They Drove Old Dixie Down”, που αναφέρεται στη λήξη του αμερικάνικου εμφυλίου πολέμου. Εντυπωσιάστηκαν από την ερμηνεία της Baez και συμφώνησαν ότι η συγκεκριμένη εκτέλεση θα μπορούσε κάλλιστα να έχει αποδοθεί από μια τραγουδίστρια της εποχής μας. (Το βίντεο προστέθηκε έτσι στο padlet).

ε. Πέμπτη δραστηριότητα

Οι μαθητές:

- α) μαθαίνουν και τραγουδούν αντιφωνικά το freedom song “Oh, Freedom”
- β) παρατηρούν τις διαφορές ανάμεσα στα δύο μέρη του τραγουδιού (χαρακτηρίζουν το πρώτο μέρος ως «εισαγωγική επίκληση για ελευθερία»)
- γ) παρακολουθούν βίντεο του τραγουδιού “Oh, freedom”, όπου προβάλλονται διαδοχικά φωτογραφίες από την περίοδο του Κινήματος για τα πολιτικά δικαιώματα στην Αμερική
- δ) παρακολουθούν αποσπάσματα από το trailer του κινηματογραφικού ντοκιμαντέρ “Freedom Riders” («Επιβάτες για την Ελευθερία»),
- ε) προβληματίζονται με αφορμή το ερώτημα: «υπάρχει ρατσισμός σήμερα;» που διατύπωσε αυθόρμητα συμμαθήτριά τους.

Στο βίντεο του τραγουδιού “Oh, freedom” προβάλλονται διαδοχικά φωτογραφίες όπου εικονίζονται: α) Η υπογραφή του Νόμου περί πολιτικών δικαιωμάτων του 1957, β) Πορείες του κινήματος των πολιτικών δικαιωμάτων (με συνθήματα υπέρ της ισότητας, του δικαιώματος ψήφου, των ίσων ευκαιριών για εργασία, αμοιβή, στέγαση και συνθήματα κατά της βίας, του φυλετικού διαχωρισμού στα σχολεία, στους δημόσιους χώρους), γ) Η Ρόζα Παρκς ακτιβίστρια του κινήματος, η οποία αρνείται να σηκωθεί σε λεωφορείο της Αλαμπάμα για να καθίσει λευκός επιβάτης (όπως όριζε ο ρατσιστικός νόμος), δ) Sit-in διαμαρτυρίες, καθιστικές διαμαρτυρίες – αфро-αμερικανοί κάθονται σε φυλετικά διαχωρισμένα εστιατόρια περιμένοντας να εξυπηρετηθούν, ε) ο Martin Luther King το 1963, πρώτη Πορεία στη Washington (March on Washington for jobs and freedom) όπου σε ένα πλήθος 250.000 ανθρώπων εκφωνεί την περίφημη ομιλία του “I have a dream...” («Έχω ένα όνειρο...»).

Εικόνα 5. Πορεία διαμαρτυρίας για αξιοπρεπή αμοιβή εργασίας, 1963 Richard L.Copley.
Ανακτήθηκε από: <https://www.facebook.com/pages/category/Photographer/Richard-L-Copley-Photography-122796538477005/>

Ιδιαίτερη εντύπωση έκανε στους μαθητές η φωτογραφία με το σύνθημα “I am a man”, σε πλακάτ διαδηλωτών, που έγινε κατανοητό αφού εξηγήθηκε ότι οι λευκοί ρατσιστές αποκαλούσαν τους ενήλικες αφροαμερικανούς με την υποτιμητική προσφώνηση “boy”. Η ταινία ντοκιμαντέρ “Freedom Riders” αφορά μαύρους και λευκούς ακτιβιστές, κάθε ηλικίας και κοινωνικής τάξης, που το 1961, ως συνεπιβάτες σε λεωφορεία, πραγματοποίησαν ταξίδια διαμαρτυρίας κατά του φυλετικού διαχωρισμού, ξεκινώντας από τον Βορρά και καταλήγοντας στον φυλετικά διαχωρισμένο Νότο. Παρότι δέχτηκαν βίαιες επιθέσεις από ρατσιστές, κατάφεραν να περάσουν το μήνυμά τους και να επηρεάσουν τη συνείδηση του αμερικάνικου λαού.

στ. Έκτη δραστηριότητα

Οι μαθητές τραγουδούν το τραγούδι σταθμός στην ιστορία του Κινήματος για τα πολιτικά δικαιώματα “We shall overcome” και βλέπουν το βίντεο με την Joan Baez σε ζωντανή εκτέλεση ενώπιον κοινού στο BBC το 1965. Έπειτα συζητούν αν το μήνυμα του τραγουδιού παραμένει επίκαιρο και διαχρονικό σήμερα.

Αποτελέσματα της έρευνας-δράσης

Μέσα από την παρατήρηση των μαθητών (διαδικαστική αξιολόγηση) διαπιστώθηκε ότι οι μαθητές ανταποκρίθηκαν με ενδιαφέρον στους βασικούς άξονες και τις δραστηριότητες της έρευνας δράσης. Παρότι ήταν η πρώτη φορά που τραγούδησαν spiritual, φάνηκε ότι ήταν εξοικειωμένοι με το μουσικό αυτό ιδίωμα, που άλλωστε επηρέασε μεταγενέστερα είδη μαύρης μουσικής τα οποία εντάσσονται στο soundscape των μαθητών· κέντρισε ακόμη το ενδιαφέρον τους και το γεγονός ότι τραγουδούσαν σε άλλη γλώσσα, πέρα από την ελληνική. Η αξιοποίηση επίσης της τεχνολογίας ICT κινητοποίησε περαιτέρω το ενδιαφέρον και τη συγκέντρωση των μαθητών κατά τη μαθησιακή διαδικασία (Chrysostomou, 2017).

Παρατίθενται εδώ τα αποτελέσματα (τελική αξιολόγηση) έξι ερωτημάτων από τα ερωτηματολόγια που δόθηκαν στους μαθητές:

- Στο ερώτημα «Σου φάνηκε ενδιαφέρον ο ρυθμός των τραγουδιών του προγράμματος;»

9,3 % Καθόλου, 14 % Λίγο, 34,9% Αρκετά, 23,3% Πολύ, 18,6% Πάρα Πολύ

- Στο ερώτημα «Σου φάνηκε ενδιαφέρουσα η μελωδία των τραγουδιών του προγράμματος;»

14% Καθόλου, 18,6 % Λίγο, 20,9% Αρκετά, 25,6% Πολύ, 20,9% Πάρα Πολύ

- Στο ερώτημα «Σου φάνηκε ενδιαφέρον το περιεχόμενο των στίχων των τραγουδιών;»

16,3 % Καθόλου, 18,6 % Λίγο, 11,6% Αρκετά, 30,2% Πολύ, 23,3% Πάρα Πολύ

- Στο ερώτημα «Γνώριζες κάτι για τα τραγούδια spirituals πριν κάνεις το πρόγραμμα;»

58,1 % Καθόλου, 16,3 % Λίγο, 11,6% Αρκετά, 9,3% Πολύ, 2,3% Πάρα Πολύ

- Στο ερώτημα «Πιστεύεις ότι το πρόγραμμα σε ευαισθητοποίησε σε θέματα ρατσισμού και κοινωνικής δικαιοσύνης;»

16,3 % Καθόλου, 11,6 % Λίγο, 39,5% Αρκετά, 7% Πολύ, 23,3% Πάρα Πολύ

- Στο ερώτημα «Πιστεύεις ότι όπως και στα *spirituals*, η μουσική ενδυναμώνει τον άνθρωπο και τον βοηθά να ξεπερνά τις δυσκολίες της ζωής;»

7 % Καθόλου, 16,3 % Λίγο, 14,0% Αρκετά, 25,6% Πολύ, 32,6% Πάρα Πολύ

Συνοπτικά, ο ρυθμός αποτέλεσε τα πιο ενδιαφέρον μουσικό στοιχείο των τραγουδιών, με τη μελωδία να ακολουθεί σε μικρότερο ποσοστό, το περιεχόμενο των στίχων φάνηκε πολύ ενδιαφέρον στους μαθητές, η πλειοψηφία των μαθητών θεωρεί ότι δεν γνώριζε κάτι για τα *spirituals* πριν το πρόγραμμα, η πλειοψηφία των μαθητών θεωρεί ότι ευαισθητοποιήθηκε μέσα από το πρόγραμμα σε θέματα ρατσισμού και κοινωνικής δικαιοσύνης, τέλος, η πλειοψηφία των μαθητών θεωρεί ότι η μουσική ενδυναμώνει τον άνθρωπο στις δυσκολίες της ζωής.

Συμπεράσματα - συζήτηση της έρευνας-δράσης

Η έρευνα δράσης έδειξε ότι η μουσική στο ελληνικό σχολείο, μέσα από την κριτική επιτελεστική παιδαγωγική της διάσταση, μπορεί να οδηγήσει σε ευαισθητοποίηση των μαθητών έναντι του ζητήματος του φυλετικού ρατσισμού, συνιστώντας έτσι «αντίδοτο» στη ρητορική του μίσους και της μισαλλοδοξίας. Η μουσική πράξη άλλωστε, μέσα από τη βιωματική κι ενσώματη διάστασή της, μπορεί να «πυροδοτήσει» τη δημιουργία μουσικών εκφράσεων, συναισθημάτων που συνδέονται με μουσικές αναπαραστάσεις ανθρώπων, τόπων και πραγμάτων και μουσικές εκφράσεις πολιτισμικο-ιδεολογικών εννοιών» (Elliott, 2005, σελ.9)

Η παρούσα δράση έτσι, μπορεί να λειτουργήσει ως μια επιφάνεια αντήχησης πάνω στην οποία ο εκπαιδευτικός, δοκιμάζοντας τις ιδέες του, να μπορεί να εισάγει καινοτόμες πρακτικές και μεθόδους (Carr & Kemmis, 1986· Cohen & Manson, 1994).

Τα *spirituals*, όπως άλλωστε και άλλα τραγούδια συνδεδεμένα με τους αγώνες για ελευθερία και δικαιοσύνη, μπορούν να αναδείξουν και να αποδείξουν την ανθρώπινη διάσταση της κοινωνίας και του ίδιου ανθρώπου, καθώς και τη σημασία του να ελπίζει κανείς και να αγωνίζεται για μια κοινωνία πιο ίση, πιο δίκαιη και πιο αλληλέγγυα.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Αποστολίδου, Αικ., & Ζεπάτου, Χ. (2007). *Μουσική Ε' Δημοτικού. Βιβλίο Εκπαιδευτικού*. Αθήνα: ΟΕΔΒ.
- African American Spirituals*. (n.d.) [Online Text] Retrieved from the Library of Congress, <https://www.loc.gov/item/ihms.200197495/>
- Boots, C.C. (2014). *Creating community in the American Civil Rights Movement singing spirituals and freedom songs*. (Master's thesis) Boston University. School of Theology, Boston, U.S.A. Retrieved from <https://open.bu.edu/handle/2144/15158>
- Carr, W., & Kemmis, S. (1986). *Becoming Critical*. Lewes, UK: The Falmer Press.
- Chrysostomou S. (2017). Technology in the Music Classroom – Navigating through a dense forest: The case of Greece. In S.A. Ruthmann & R. Mantie (Eds.), *The Oxford Handbook of Technology and Music Education* (pp. 105–119). New York: Oxford University Press.
- Cohen, L., & Manion, L. (1994). *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

- Du Bois, W. E. B. (1903). *The Souls of Black Folk*. New York: Bantam Classic.
- Elliott, D. J. (Ed.) (2005). *Praxial Music Education: Reflections and Dialogues*. New York: Oxford University Press.
- Elliott, D. J. (2007). Critical Pedagogy for Culturally Responsive Music Education. Στο Π. Συμεωνίδης (Επιμ.), *Παιδεία και αναζήτηση της πολιτισμικής ταυτότητας: Πρακτικά του 5ου Συνεδρίου της Ελληνικής Ένωσης για τη Μουσική Εκπαίδευση (Ε.Ε.Μ.Ε.), 29 Ιουνίου – 1 Ιουλίου 2007* (σσ. 14–22). Θεσσαλονίκη: Ελληνική Ένωση για τη Μουσική Εκπαίδευση.
- Γεωργιάδου, Β. (2010, Μάιος 26). Η Δεξιά, η Αριστερά και το φαινόμενο του λουτήρα. *Ελευθεροτυπία*. Ανακτήθηκε από <http://enet.s3.amazonaws.com/2010/05/260510/EL26052010.pdf>
- Γρηγορίου, Μ. (1994). *Μουσική για παιδιά και για έξυπνους μεγάλους* (2η έκδοση). Αθήνα: Νεφέλη.
- Guthridge, B., & Australian Broadcasting Corporation (1990). *The Sing Book* [ABC Enterprises for the Australian Broadcasting Corporation]. New South Wales: Crows Nest.
- Hatfield, E. A. (2018). Freedom Singers. In *New Georgia Encyclopedia*. Retrieved from <https://www.georgiaencyclopedia.org/articles/arts-culture/freedom-singers>
- Johnson, G.B. (1931). The Negro Spiritual: A problem in Anthropology. *American Anthropologist*, 33, 157–171. Retrieved from <https://anthrosource.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1525/aa.1931.33.2.02a00020>
- King, M. L. Jr. (1964). *Why we can't wait*. New York: New American Library
- Lovell, J.Jr. (1972). *Black Songs: The forge and the flame*. New York: Macmillan Company.
- Mark, M.L. (1978). *Contemporary Music Education*. New York: Schirmer Books.
- McLaren, P. (2010). Κριτική Παιδαγωγική: Μια Επισκόπηση (Μτφρ. Β.Παππή). Στο Π. Γούναρη & Γ. Γρόλλιος (Επιμ.), *Κριτική Παιδαγωγική: Μια Συλλογή Κειμένων* (σσ. 279–330). Αθήνα: Gutenberg.
- Price, E. G., Kernodle, T. L., & Maxile, H. J. (2011). In *Encyclopedia of African American Music. Vol. I*. Santa Barara, California: Greenhouse.
- Ράπτης, Θ. (2015). *Μουσική Παιδαγωγική, μία Συστηματική Προσέγγιση με Εφαρμογές για την Προσχολική Ηλικία*. Αθήνα: Μουσικός Οίκος Π. Νικολαΐδη-edition Orpheus.
- Schafer, R.M. (1969). *The new soundscape: a handbook for the modern music teacher*. Toronto, Canada: Berandol Music.
- Songs of the African American Civil Rights Movement*. (n.d.) [OnlineText]. Retrieved from the Library of Congress, <https://www.loc.gov/item/ihas.200197396>.
- Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων (2015). *Υ.Α. υπ' αριθ. 42681/ΓΔ4/13-03-2015*. Ανακτήθηκε στις 12-12-2018, από <http://archive.minedu.gov.gr/grafeio-tyroy-kai-dimosion-sxeseon/deltia-tyroy/13007-13-03-15-21-21-19-3-20-3-2015-h>
- Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων (2018). *Υ.Α. υπ' αριθ. 46471/ΓΔ4/20-03-2018*. Ανακτήθηκε στις 12-12-2018, από <https://www.minedu.gov.gr/dimofili/33567-20-03-18-ekdiloseis-kai-draseis-sta-sxoleia-gia-tin-pagkosmia-imera-kata-tou-ratsismoy-kai-tis-misallodoksias-kai-tin-pagkosmia-imera-poiisis-3>
- Woodford, P. (2005). *Democracy and Music Education. Liberalism, Ethics, and the Politics of Practice*. Bloomington: Indiana University Press